

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

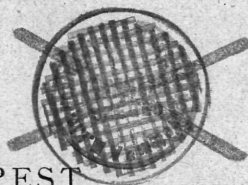
SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HARMADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1893.

TARTALOM.

	Lap
A niklai remete. <i>Dr. Váczy János</i>	257
Régi magyar vitéz Kádár István éneke. <i>Kanyaró Ferencz</i>	284
Szilágyi és Hajmási históriája. <i>Thúry József</i>	293
Megjegyzések a hun-monda kifejléséhez. <i>Belják B. Pál</i>	307
Egy labanczvers az 1681-iki országgyűlésről. <i>Szeremlei Barna</i>	318

Adattár :

Adatok Pesti Gábor életéhez. <i>Dr. Illésy János</i>	330
Hell Miksa levelei IV., V., VI.	337
Barcsay Ábrahám levelezése feleségével. (Első közl.) <i>Nagy Iván</i>	342
A pozsonyi ev. lyceum kéziratárából. <i>Dr. Kvacsala János</i>	352
Fábián Gábor levelezése. (II. közl.) <i>Kara Győző</i>	360
Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai. <i>Dr. Illésy János</i>	368

Ismertetés, bírálat :

Mérei Kálmán. Teleki László gróf »Kegyenc«-e. <i>Ism. K. I.</i>	379
--	-----

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Á.</i>	382
---	-----

— — — — —

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

A II. évfolyam név- és tárgy-mutatója ehhez a füzethez van mellékelve.

A NIKLAI REMETE.¹

1808-ban² Berzsenyi megvált Sömgyéntől, meg az egész Kemenesaljától is, gyermekjátékainak s ifjúkori örömeinek e színhelyétől s Niklára költözött, Somogy megyének egy kis, de csinos falujába, hol a gazdag természet ősi, eredeti pompája, a kövér s magas jegenyék, a buján tenyésző növényzet mintegy összhangozni látszottak a költő eredeti nagy tehetségeivel. Egy szép elegiában bucsúzott el ama tájéktól, hol bölcseje rengett, hol ajakának első mosolygását látta rég elhunyt jó anyja.

Nem sokára kiváltotta Berzsenyi elzálogosított birtokait anyai nagybátyjától, Thulmon Páltól, s körülbelül ezerkétszáz hold rétnek és szántóföldnek s a gombai hegyen vagy negyven holdnyi szőlőnek lőn urává.

Berzsenyinek Niklán töltött évei egyaránt nevezetesek reá úgy is mint magánemberre, úgy is mint költőre. Öröm és bánat, dicsőség és szenvedés évei voltak azok, de költői tehetsége itt fejlődött ki egész teljességében; itt tanulta Berzsenyi a világot és embereket helyesebb szempontból ítélni meg s itt szerezte meg az akkori magyar írók becsülését és barátságát, a melyek eddigi egyhangú életét legalább 1816-ig kissé mozgalmasabbá tették.

¹ Mutatvány a »Berzsenyi Dániel életrajza« cz. akadémiai jutalmat nyert munkából.

² Noszlopy azt állítja, hogy Berzsenyi még 1807-ben költözködött Niklára s állítását egy adóslevéllel bizonyítja, a melyet Berzsenyi Niklán 1808. jan. 14-én írt alá thúrmezei Korenika Sándor részére. E bizonyítéknak kétségkívül van némi fontossága, de magában még nem elégséges az eddigi elfogadott adatok megczafolására. S maga Noszlopy meggyöngíti e bizonyíték erejét azzal, a mivel állítását szintén erősíteni akarja, hogy Berzsenyi még *atyja életében* költözött Niklára. Hisz atyja még tíz évig élt azután, a mit Noszlopy is tud, s a minek Berzsenyi leveleiben több nyoma van.

Napjai eleintén itt is a gazdaság s gyermekeinek nevelése között oszlottak meg. Magának és gyermekeinek, a magánosságnak, elmélkedésnek s a költészetnek élt. Ezek voltak az ő igazi barátai eddig s ezek maradtak azok később is. Azonban Kazinczy-nak 1803-ban Kis Jánoshoz írt, de Berzsenyit illető buzdítása lassankint azt az elhatározást érlelte meg a költőben, hogy eddigi műveit összegyűjtse s bírálatra küldje Kishez és Kazinczyhoz. Csakugyan 1808. nyarán versei gyűjteményét azzal a nyilatkozattal küldé a már akkor Sopronban lakó Kis Jánoshoz, hogy mivel az ő példaadásának s buzdításának köszöni a költészettel való foglalkozást, reá bízva műveit: tegyen velök, a mit akar, »nem bánja, ha azok kinyomatnak is, ha tűzbe vettetnek is«. Kazinczy, a ki Bécsből visszatérőben Sopron felé vette útját, hogy híven szeretett barátját, Kis Jánost meglátogassa, elkérte a gyűjteményt Kis Jánostól, a mit ez avval a kérelemmel adott át Kazinczynak, hogy »találjon módot a kinyomatásra«. ¹ Alig ért Kazinczy Széphalomra, néhány nap mulva már repültek sorai az újonnan fölfedezett költőhöz, megint bátorítva és serkentve, mint az előtt öt évvel. »Tovább, édes barátom, — írja Kazinczy — tovább a szerencsésen futni kezdett úton! Virág, Kis és Dayka, kiket elsőnek tart nemzetünkben minden, a kinek ízlése van, örömmel fogadnak el szent koszorújokban.« ² Egyszermind ő maga tisztázza le a versek gyűjteményét, mint a hogy már az előtt több jó barátja műveivel is megtette, a kiknek orthographiájával nem értett egyet.

E levélből, a mely már egyenesen hozzá volt intézve, színről-színre látható Berzsenyi a mester javalását, nagyrabecsülését, szeretetét s örömét; e levél egyszerre a magyar Helikon fölként áldozó papjai közé iktatta, s mintegy kijelölte helyét az irodalomban — mélyen meghatotta a költőt. Válaszúl egyik legszebb levelét írta Kazinczynak mindazok között, a melyeket valaha két ismeretlen ismerős egymásnak küldött.

Szabad legyen idéznünk e levél néhány pontját szóról-szóra, mivel attól félünk, hogy bármilyen gondos magyarázat csak rontana e valóban férfias szépségű sorokon. »Egy igen érzékeny jelenést, egy igen szent innepet jegyzett az Úrnak levele az én

¹ Kis János emlékezései II. köt. 113. lap.

² 1808. okt. 31. írt levelében.

életemnek napkönyvében s nem szégyenlem megvallani, hogy egy pár forró férfiúi cseppet nyomott ki szememből; de érzem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának munkája, hanem a jó szándék jutalma és a jók összetalálkozásának andalodása«. Aztán fogadást tesz, mint a múzsához írt költeményeiben, hogy minden idejét nemzetének s a tudományoknak (értsd: költészetnek) fogja szentelni. Igéretének indokolása mindennél hívebben mutatja, hogy valóban »szent ünnep« volt rá nézve Kazinczy buzdító levele. »*Egy oly férfúnak serkentése, kinek ítéletét így nézem, mint egy egész nemzetnek szavát*, lekötelez engem, hogy lelkemnek minden erejét összeszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejtettek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megneemesítsem és magasítsam, hogy azokkal az ösmereteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Alpeseken Alpések emelkednek, megjárhassam s vizsgálódásom zsákmányába hazám temjént, az önérzet pedig élelmet találjon«.¹

• Ez őszinte vallomás, a mely feltárja előttünk a sokáig szunynyadó nagy tehetség egész bensejét, épen oly jellemző Berzsenyire, mint a milyen fontos Kazinczy agitatori szerepének megértésére. A szerénységgel párosuló önérzet, mely e sorokon végighuzódik, csak emeli fogadásának őszinte komolyságát s igaz buzgalmát. Bizonyára e meghatottságnak kifejezése *A múzsához* (»A te ernyődnek« kezdettel) című ódája, melyben czélzást is tesz ez ösztönzésre s bátorításra, mikor így zeng:

Mély sugallásod kiemelt magamból,
Sátorod csendes kebelébe intett,
Hol *Kazinczydnak keze szent örömmel*
Nyujta borostyánt.

De nem hitte volna a világért sem, hogy néhány hónap mulva tisztelettel említsék nevét mindenhol, a hol magyar szóért lelkesednek. Pedig úgy történt. Kazinczy szerte küldé Berzsenyi műveit a két magyar hazában. Íróink s a műveltebb közönség ámulva néztek az új jelenség — mint valami meteor — pályája elé s valamennyien lelkesedve fogadták róla a hírt, úgy híven,

¹ Berzsenyi első levele Kazinczyhoz. 1808. decz. 13.

hogy végre megérkezett az, a kinek jöttét néhány év óta már előre suttogták a beavatottak. Kazinczy nem győzte az egyes darabokat tisztázgatni, hogy mindenhová jusson belőle legalább mutatványképen. Első meglepetésében azt mondá, hogy »újabb poetáink közt egy sincs, a ki Berzsényit utól érje«. ¹ S íróink ebben igazat adtak Kazinczynak

Igy előzte meg a hír Berzsényi fölléptét, hogy mintegy előkészítse a nemzetet a még addig nem is sejtett költő műveinek elfogadására. Így szállt híre két országra, mikor még alig néhány író olvasta magukat a költeményeket kéziratban.

Az elsők, a kik e szerencsében 1803 óta, midőn néhányan már ismerni kezdték Berzsényit, részesültek, a Kazinczy triászának tagjai voltak. Vitkovics, Szemere és Horvát István, a széphalmi mester törekvéseinek legodaadóbb pártfogói s részesei levén, Kazinczy első tudósítására elragadtatással várták az annyira magasztalt műveket, a melyeknek híre kisebb volt a valóságnál.

A triász osztozott Kazinczy örömeiben, sőt úgy találta, hogy e bámulatos tehetségű ifjú költő igazában véve össze sem hasonlítható egyetlen magyar költővel sem. Annál lelkesültebben hirdették aztán dicsőségét nemcsak az írók között, de mindazok között, a kik még kételkedni mertek a magyar nyelv jogainak épségben tarthatásáról. Egész kis társaság gyűlt össze, mely gyönyörrel, sőt elragadtatással olvasta Berzsényi műveit, együtt lelkesült a triász tagjaival, hitet és bizalmat merítvén e költészetből a nemzet jövőjére. Horvát István, korának ez egyik legerősb érzésű magyarja, hirdette a kis társaság lelkesültségét magasabb körökben, az országbíró házában is, a hol egyszer így szólalt föl: »Hiába nyomná már akárki nyelvünk terjedését, míg nekünk Berzsényi Dánieleink lesznek; vagyon pedig már egy, nem félhetjük soha a megutáltatástól nyelvünket«. A Berzsényi neve azonnal figyelmet keltett s Horvát nem késett a nála levő gyűjteményből néhány darabot »köztapsolás mellett felolvasni.²

Igy szárnyalt a költő dicsőségének híre mind tovább s nem sokára Somogy megyének is tudomására jutott, mily nagy kincset rejteget magában egyik határszéli kis faluja, Nikla. Teleki László

¹ L. Kazinczy levelét Kis Jánoshoz. 1808. nov. 12.

² Horvát Istvánnak Berzsényihez 1811. febr. 28-án írt levelében. Az *Uj Magyar Muzéum* 1860. évf. II. félév 73—94. lapjain Toldytól közlöt levelek.

gróf, a magyar arisztokráciának a kiváló tagja, a ki pesti szalonjában szívesen látta nemcsak a főrendű hazafiakat, hanem az írókat s tudósokat is, szintén a triasz útján ismerkedett meg Berzsenyi műveivel, a melyekből a nemzetiség szilárdításának erejét talán ő érezte ki legjobban. Csak alkalomra várt, hogy nagyra-becsülésének valami jelét adhassa a költő irányában. S ez az alkalom nem sokára mintegy önként kínálkozott. 1811. november hónapban Somogymegye főispáni helyettesévé lón Teleki s Berzsenyit ekkor a megye táblabírájává nevezte ki. E kinevezés váratlanul lepte meg az elvonúlva, magányban élő költőt, de annál nagyobb öröme lón benne, minél kevésbbé gondolta, hogy költői működését már a főúri körökben is ismerik. Tudvalevő, hogy egy szép órában rőtta le halálját a költő Teleki László gróf iránt.

De még ennél is nagyobb meglepetés várt Berzsenyire néhány hónap múlva, mikor a főispáni helyettes székébe ünnepélyesen beiktattatott, 1812. márcz. 18-án. A megye előkelősége diadalérzéssel ünnepelte a költőt. Sárközy István, Kazinczynak a Dunántúl egyik leghivebb barátja s műveinek mindvégig lelkes colporteurje, a megyének egyik legtanultabb s legbefolyásosabb embere, a ki pár év óta folyvást figyelemmel kísérte Berzsenyi működését, az ebéd alkalmával a jelenváltak szemeláttára megcsókolván a költőt, ez által mintegy specialisan Somogy költőjévé avatta. Ez volt a megtiszteltetés kezdete.

Prónay Sándor báró, a főispáni helyettesnek sógora és akkor a magyar műveltségnek egyik, csöndben ugyan, de annál kitartóbban munkáló képviselője, a kire az írók pártfogásának nemes hajlama mintegy atyai örökség gyanánt szállott, már eleve föltette magában, hogy Berzsenyit a somogyi és más megyékből oda-sereglett rendek előtt nyilvánosan üdvözli, mint a »magyar Parnassus díszét«. S úgy történt. A »nagy palotába« hívatván este Berzsenyit: »az egész közönség jelenlétében megköszöntötte«, a mi a jelenvoltagekra ép úgy, mint magára a költőre mély s tartós hatást tett.

Az ünneplésnek e szokatlan módját tévedés volna mostani fogalmaink szerint megítélni. 1812-ig nem igen volt arra példa, kivéve a Kazinczyét, hogy egy magyar költőt, mint a nemesség díszét, nyilvános gyülekezetben ünnepeljenek, annál kevésbbé olyat, a kinek műveit addig még csak a beavatottak ismerhették Kazinczy s a pesti triasz útján, kéziratban. Most íme a magyar költészetnek egyik fölkeant papját a születésére büszke fő- és köznemes-

ségnek úgy mutatja be a megyei előkelőség vezérc, mint a ki költői érdemeivel mindnyájuk fölé emelkedett. Berzsenyiben a magyar költészetet ünnepelték. Így fogta föl ezt Prónay, így tekintette azt maga Berzsenyi is. Ebből magyarázhatjuk meg a költő lelkesült örömét, a melynek a *Báró Prónay Sándorhoz* című ódájában kifejezést adott:

Győztem! Lerázták czombaim a fövetnyt,
Izzadt fürteimen szent olajág lebeg,
Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

E fenséges sorokat jónak látták a kolozsvári színház nézőterén felállított oszlopra vésetni s így mintegy a magyar műzsa ünnepelésének állandó tárgyává tenni.

De a költő híre s hatása még másban is nyilvánult, mielőtt művei nyomtatásban napvilágot láttak volna. Döbrentei Gábor, Kazinczynak ez idétt még egyik legmeghittebb barátja, szintén tudomást vevén a széphalmi mester útján Berzsenyi műveiről: a pesti triaszéhoz hasonló buzgalmat fejtett ki, hogy a dunántúli költő nevét megismertesse az erdélyi művelt közönséggel. S nem kevésbé célját érte. Gróf Bethlen Ádámné ugyanis azzal kívánt áldozni Berzsenyi költői szellemének, hogy a *Melancholia* című költeményét kőlapra véseté s azt kertjébe, mint valami diadalívet, fölállíttatá. Így lőn Berzsenyi a két magyar hazának koszorús költője, mielőtt tehetségének egész nagyságát ismerték s mielőtt arra gondoltak volna épen az ünneplők, hogy a költő műveit közkinccské kell vala tenni, hogy a nemzet ismerje azokat s lelkesüljön általuk.

A műveltség e kasztszerű jellege épen oly különös, mint a milyen jellemző az akkori kor felfogására nézve. Az elzárkózottság, a mely az embereket úgy a szellemi élvezetben, mint a mindennapi életben önmagukba süllyeszté, nem engedte a haladás útjain igyekezők törekvéseit sem egyesülni, sem öregbíteni. Mintha az önzésnek valami egészen sajátságos neme vert volna gyökeret a műveltebb közönségben, a mely az anyagi élet köréből átöröklődött a szellemi térre is, elkülönítvén az egymásra utalt értelem munkájának minden termékét, akár gyönyört nyújtott az, akár áldozatot kívánt.

Épen ebből a szempontból tűnik föl a Kazinczy pályája korszakalkotónak és szokatlan fényűnek. Míg a tehetős nemesség ön kis világának szűk körén túl lenézett s megvetett minden törekvést, a mely az ember magasabb ösztöneinek kifejtésére irányult, nem keresvén s nem is ismervén a szellemi közösségben rejlő bámulatos hatalmat s ennek csak kevesektől sejtett tényezőit: Kazinczy levonta a következményt a nyugati népek irodalmának tanulmányozásából s az ettől sugallt czéljai után haladt feltartóztatlanul egész életében. Ő ismerte az utakat, a melyek a polgárosultság felé vezetnek; tudta és hirdette, hogy a szellemi egyesítés nagy munkájától függ hazánk jövődjöje. Mennyit áldozott már ifjú korában, hogy a szegényebb sorsú írók művei közkinccsökké válhassanak! Mennyire kész lett volna egymaga egy fejlett irodalom szükségletét ellátni, ha a gond terhei mind komorabb és komorabb felhőket nem vontak volna derült homlokára! De így is megtett mindent, a mit csak a nemzet hátramaradottságát élesen látó s az azt leküzdeni kész önfeláldozás apostolaként kivívhatott.

Az 1809. év elején már Szemerénél volt Berzsenyi műveinek gyűjteménye. Kazinczy hallani sem akart a késedelemről. Szívesen feláldozta a mult év utolsó hónapjait a versek tisztázására, javítása- és pótlására, csak hogy mennél előbb bámulhassa azokat nemzetünk. Javításait s pótlásait a költő szabad tetszésére bízta, hogy azokat elfogadhassa vagy elvethesse. Épen ezért természetesnek találjuk, hogy Berzsenyi óhajtván várta vissza a gyűjteményt. Vajjon milyen javításokat tehetett művein a széphalmi mester; vajjon e javítások a nyelvet, a versmértéket vagy a compositiót illették-e? De minél élénkebben vágyott saját műveinek kéziratát visszakapni, hogy a Kazinczytól ajánlott versszakok s egyes sorok javítását megkísértse: annál bajosabban tudott Szemeréhez férközni, a kinél a kéziratgyűjtemény Pesten letéve volt. Többeket megbízott, hogy a gyűjteményt átvegyék, de oly szerencsétlenül, hogy vagy megbízó levele veszett el, vagy Szemerét nem találta Pesten az illető megbízott; sőt akadt olyan is, a ki Berzsenyitől kapott ugyan igazolványt a gyűjtemény átvételére, hanem rest volt Szemere után járni. Így aztán elmúlt egy év s Berzsenyi még sem tudta megkapni saját műveinek kéziratát.¹

¹ L. Berzsenyinek 1809. nov. 25-iki levelét.

Ez év különben egyike volt legveszélyesebb éveink. Áprilban Pestre készült, hogy műveit sajtó alá adhassa s megismerkedhessék Szemerével és a triasz többi tagjaival, a kiket Kazinczy nem győzött neki ajánlani. Azonban részint, mivel neje e tájban betegedett le, ekkor születvén harmadik fiuk s utolsó gyermekük, László, részint mivel maga Berzsényi is több hétig betegeskedett, kedvét vesztette és csüggeteggé, komorrá lón: a Pestre való utazás mind tovább húzódott. Betegségéről nem tudósít bővebben. Csak annyit ír, hogy egyik nyavalyából a másikba esett. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy későbbi betegségének s búskomorságának előjelei ekkor mutatkoznak először. A duzzadó erejű férfiú most egyszerre megrendült. »Még eddig — írja Kazinczynak 1809. máj. 5-ikéről — a mulandóságnak semmi magvát sem éreztem ereimben, de most *érzem egész semmiségemet* és csüggedek.«

A melancholia árnyának ez első jelentkezéséhez járult az abból támadt boszúsága, hogy hazulról ki nem mozdúlhatott, a miben nemcsak betegeskedése gátolta, hanem főképp az az izgalom, mely az egész Dunántúlt elfogta a francziák bejöttének hírére. Az ellenségnek alig vélt berohanása nagy zavarba ejtette a népet, kivált Vasmegyében, hol János főherczeg úgy maga, mint tisztjei egyaránt azzal biztatták a lakosságot, hogy az ellenségtől még nincs mit tartaniok.¹ A győri szerencsétlen ütközet után még rosszabbra fordult az állapot. Nemcsak eleséget kellett szállítaniok az ellenség számára s a sebesülteket ápolniok, de túrniök kellett a folyvást özönlő csapatok zaklatását is, a melyet kivált az olasz és rajnai katonák követtek ei. A jobbágyság szegénysége s nyomora kétségbeejtő volt, a mit csak fokozott a nagy drágaság, betegség s gyakori halál.² E zavarok és izgalmak a gazdálkodás folyamatát is megakasztották. Berzsényi földjeinek egy része parlagon hevert, rétei kaszálatlanok voltak s búzakazlai romlani kezdtek.

E kedvetlenségek között némi jótétemény volt Berzsényire az, hogy műzsája eléggé munkás volt e zivatáros idő alatt is, részint új műveket sugalva neki, részint a már kész művek javítására ösztönöztvén őt. Másfelől pedig Kis János egy alapítandó

¹ L. Pápay Sámuelnek Kazinczyhoz intézett 1810. decz. 20-iki levelét. Eredetije Zádor Gyula birtokában.

² L. Sárközy Istvánnak Kazinczyhoz írt 1810. febr. 19-iki levelét. A m. tud. Akadémia könyvtárában: M Irod. Lev. 4-r. 195. sz.

folyóirathoz hívta meg őt munkatársúl.¹ Már évekkel az előtt szándékozott Kis János egy irodalmi közlönyt alapítani, de az idők nem igen kedveztek a terv létesülésének. 1808 végén azonban némi egyességre jutott Hartlebennel, a ki késznek nyilatkozott valamely évnegyedes folyóiratot kiadni, ha elég érdekes tartalommal szerkeszthetné azt Kis János. Már a czímen is megállapodtak, mely *Magyar Tárház* lett volna. Berzsenyi szívesen fogadta a meghívást. Megígérte, hogy a mi időt gazdasági teendőitől elszakíthat, azt készséggel áldozza a közös célra. Egyszersmind hajlandónak mutatkozott verseit is átengedni a *Magyar Tárház* számára, a szerkesztőre bízván, hogy az ő »dilettanti munkáját megítélje« és »ne kényének, hanem becsületének legyen barátja«. Erdekes, hogy Berzsenyi, a ki eddig mindig vonakodott az irodalmi szerepléstől: most teljesen osztozik az egy célra munkálás örömeiben s fáradságában, sőt még ő bátorítja a szerkesztőt is. »A politikai zaj rettenthet — írja Kis Jánosnak — de talán nem akadályoz. Fridrich Rossbachnál is verseket csinált, *mi se némuljunk el igen hirtelen.*«²

A Kis János tervezte vállalat azonban, sajnos, nem létesülhetett most sem. A háborús idők megint megakasztották e szándékot és Hartleben utoljára is vonakodott a kiadást elvállalni, mivel a folyóiratnak nem remélt elég kelendőséget. Ily körülmények között Berzsenyi újra foglalkozni kezdett műveinek önálló kiadásával. Fölkérte Kazinczyt, hogy ajánljon neki kiadót s lássa el őt jó tanácscsal, hogy »kivel és mi móddal nyomattassa« verseit. Néhány darabbal már szaporította a gyűjteményt, a melyeket szintén Kazinczy bírálata alá bocsát, hogy azokat is láthassa a mester, mielőtt végleg sajtó alá kerülnének. Kazinczy folyvást ösztönözte őt ez idő alatt a Pestre menetelre s csakugyan Berzsenyi a következő, 1810. év jan. 20-án meg is indult. Azonban most sem szerencsével. »Laknál — írja Kazinczynak³ — egy hitvány hídról ledültem és sántán, bénán tértem vissza. Jobb kezem oly ütést kapott, hogy csak most (egy hónap mulva) foghatok először tollat az írásra és a te nagybecsű leveleidnek, szíves oktatásaidnak megköszönésére«.

¹ L. Kis Jánosnak Kazinczyhoz írt 1808. decz. 24-iki levelét. Eredetije a pannonhalmi levéltárban.

² L. Kishez 1809. febr. 18-án írt levelét. Uj M. Muzeum. U. o.

³ 1810. febr. 25-iki levelében.

Kazinczy azonban nemcsak Berzsenyit ösztönözte folyvást, hogy látogassa meg a pesti írókat, hanem ez utóbbiakat sem szűnt meg biztatni, — főleg akkor, midőn Berzsenyi elhatározását a Pestre menetelre vonatkozólag komolynak tartá, — hogy nem sokára látni fogják a »túladunai poetát«, a kit műveiből úgy is ismernek. Egyik levele valódi hírnöke volt Berzsenyi megérkeztének. 1810. márcziusban írja Kölcseynek: »Nem sokára Berzsenyit is fogjátok látni, kedves barátim, s olvassátok verseit s lángra gyuladtok utána«. S csakugyan néhány nap mulva megérkezett a várva-várt költő, a kit Kazinczy triasza a legszivesebben s a tőle kitelhető legnagyobb előzékenységgel fogadott.

Berzsenyi csendes örömmel szemlélte a körüle seregülő írók csoportját, szívesen időzött körükben, de az idő kimértségével mentvén magát, iparkodott dolgait mennél előbb végezni és szabadúlni a nem neki való zajos városból. Vitkovics, a kinek házánál a triasz rendszeren össze szokott gyűlni, fáradhatatlan volt a Berzsenyi szórakoztatásában, de csak nagyon kevéssé érte el célját. Berzsenyi teljesen meg volt elégedve a szíves fogadással; de a látogatások, a melyeknek épen nem volt barátja, kifárasztották. »Utazásomnak ideje — írja Kazinczynak¹ — és a Duna-víz úgy megbágyasztottak engem, hogy a te derék pesti barátaid társalkodásának gyönyörűségét nem érezhettem eléggé. Oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni«. Dolgait azonban sikerült rendeznie. Szemerétől, a ki ekkor épen betegeskedett, átvette verseinek csomóját s kiadásukra nézve egyességet kötött Kis Istvánnal. Aztán Kölcseyvel és Szemerével a Kazinczy javításait és pótlásait vette vizsgálat alá, a melyekben »sok szép észrevételeket« talált. »Használni fogom azokat — írja — valamint csak ízlésem és poesisom természete megengedheti. A hézagokat is igyekeztem minél jobban kipótolni és változtatásaimat tudodra adni«. Ez a javítás és pótlás természetesen sok vesződéssel járt. Nem is igen biztatta Kazinczyt, hogy minden javaslatát elfogadja. Ő, a ki a költészetnek elméletét sohasem tanulta, hogyan is tölthette volna be a theoreticus Kazinczy kedvét mindenben? Meg is mondja ezt nyíltan s azért »minden iparkodása mellett is sokakat kéntelen volt meghagyni az eredeti nyerse-
ségben«.

¹ 1810. ápr. 8-iki levelében.

Berzsenyi műveinek gyűjteménye ily formán megint ugyanarra a vándorútra került, a melyről csak nem régiben oly nehezen tudta azt Berzsenyi magához keríteni. Kazinczynak meg kelle győződnie, a mint e gyűjtemény újra hozzá jutott,¹ hogy Berzsenyi csakugyan nem mindenben engedett az ő ajánlatának. De azt is érezte, hogy a kihagyások iránt Berzsenyi nincs vele egy értelemben. Ő azonban óvakodott erőnek erejével érvényesíteni, a mit e tekintetben jónak látott. Tanácslani — úgy mond — szabad, s a tanács elfogadása még nem teszi az eredetiség feláldozását. Kazinczytól megint Szemeréhez jutott a gyűjtemény s ekkor a triasz újra bírálat alá vette az új javításokat; kivált Horvát volt az orthographiai dolgokban makacs és tántoríthatatlan, a ki a Berzsenyi helyesírását egészen a saját értelme szerint óhajtotta volna megjavítani, de ebben Szemere és Vitkovics — úgy látszik — nem engedtek. Egy-egy szón sokat vitatkoztak; például Horvátnak nem tetszett a *magánosság* s *magányt* javasolt, a *teljes* helyett *tellest*. Egy szóval: a triasz élesítette eszét, e, szerinte, tanúlatlan költő művein, a kinek philologiai ismeretei kétség kívül nagyon hézagosak voltak, de a nyelv eredeti természetét jobban értette mindnyájuknál.

Végre tehát azon a ponton volt a Berzsenyi gyűjteménye, hogy sajtó alá adassék. Szemere készséggel ajánlkozott a revisiora, mit Berzsenyi annál szívesebben vett, mivel ő maga teljesen járatlan volt az efféle munkában; de különben is fájós szemei miatt nem vállalkozhatott volna arra. Berzsenyi hajlandó a kiadás költségeit megtéríteni az esetre, ha Kis István »a kivánt csinosságot megadni nem akarná«.²

Az 1811. év elején megint Pestre készül Berzsenyi, hogy a kiadóval megalkudjék s a szükséges költséget megvigye. Kéri azért Szemerét: hogy tudósítsa őt, hogy mennyibe fog kerülni mind a »középszerű, mind a legfőbb csinosság«, hogy jó előre gondoskodhassék a költségekről.³

Míg a kéziratgyűjtemény a censor vizsgálata alatt volt 1811-ben: Berzsenyit házi gondjai megakadályozták szándéka kivitelében. A mult évben sokat szenvedt gazdasága a viszontagságos

¹ L. Szemerének hozzá írt 1810. decz. 26-iki levelét.

² L. Berzsenyinek Szemeréhez írt 1810. júl. 29-iki levelét. Szemeretár II. k.

³ 1811. jan. 1-én kelt levelében. Szemeretár III. köt.

időjárástól, mi az érzékeny költőt annál inkább elkedvetlenítette, mivel a múzsa is csak gyéren köszöntött be hozzá s mint mondja, akkor sem szívesen. A kedveszegett költő, hogy ruganyosságát visszanyerje, kétszeres szorgalommal látott a gazdaság után s iparkodásának célja az volt, hogy vasmegyei birtokát kiválthassa a zálogból. Jólehet maga és egész családja beteg volt: céljához annál erősebben ragaszkodott, mivel öregkorát szülőföldén szándékozott tölteni és Niklát csak számkivetés helyének tartotta. »Feloldhatatlan kötelek vannak azon földhöz, mely az én szebb korom napjait látta« — írja Kazinczynak. Tervét azonban tönkretette a márcziusi patens, a mely a pénznek értékét egy ötödére szállította le. Épen indulófélben volt a költő a Kemenesaljára, hogy visszaváltsa ottani birtokait, mikor egyszerre csak meghallja a császári patens közzétételét.

Elképzelhetjük, mily rosszul esett Berzsényinek e régóta ápolts tervéről egyszerre lemondania. »Nagy volt károm — írja Kazinczynak, de az mind semmi volna, csak célomnak elvesztése szívemet oly igen ne nyomná... Le nem írhatom néked kedvetlenségemet«. ¹ Ezt a kedvetlenséget csak fokozta a júliusi jégeső, mely, mint mondja, tíz esztendei iparkodását elsöpörte. Még több vesztséget okozott neki az, hogy télvíz idején házának mintegy fele összedült s Berzsényi családjával együtt az egész telet egyetlen kis szobácskában volt kénytelen kihúzni. Ide járult a feletti boszúsága, hogy gyermektelen sógorasszonya szép összeg pénzt (15 ezer forint) hagyott ugyan reá, de oly föltétel alatt, hogy a pénzt föl ne vehesse, csupán kamatját húzhassa. Melyik volt az a sógora Berzsényinek: a kire e miatt gyanakodott, nem tudjuk; de valószínűleg ugyanaz a Thulmon Pál, a kinél somogyi birtokai is zálogban voltak. Egyik jó barátjának s rokonának (a kitől lovakat vásárolt Berzsényi) családja, a mely érzékeny veszteséget okozott neki, a különben is már egészen felizgatott költőt mélyen elkeserítette. Fájt neki, hogy az emberekbe helyezett bizalmának ennyire meg kellett rendülnie, s mintegy kiszámított rosszakaratot sejtett ott, a hol pedig talán csak tévedés volt. »A sorsnak csapásai — írja Kazinczynak — megsomorítottak, de az ily s több efféle emberi gonoszságok egész lelkemben megháborítottak« ² Mindenesetre e

¹ 1811. jún. 5-iki levelében.

² 1812. febr. 5-iki levelében

körülmények fokozott erővel siettették buskomorságának teljes kifejlődését, a melynek ez időben számos jeleivel találkozunk már, kivált leveleiben. Természetes, hogy mind e vesződés között legkevésbé bírta békével háza ledűltét, s azt, hogy egy szobában kellett nyomorognia az egész télen át, a mi mind az olvasásban, mind az írásban teljesen gátolta. Épen most kezdett egész erejével és buzgalomával a régi classicusok s újabkori írók olvasásához: s félbe kellett szakítania olvasmányait. Úgy érzi, hogy el van temetve az anyagi bajokba, a melyektől többé nem is tud megszabadulni. Új házának építése szintén sok gondjába s költségébe került, de mégis megnyugodott, mikor az már készen volt s elrakodhatott benne véglegesen. Úgy látszik, ekkor már nem vágyott vissza a Kemenesaljára, talán azért, mert háza, noha a lehető legegyszerűbben, mégis az ő nem annyira tervei, mint inkább gondozása mellett készült. Sorai, a melyeket 1812. ápr. 2-án ír Kazinczyhoz, világosan ezt mutatják: »Ma rakodtam új szobáimba, *letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldoklami fogok*, elgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérődzni s vénségemet melengetni«.

E közben a versgyűjtemény kiállotta a censurát, még pedig minden törlés nélkül. Vitkovicsnak földije, Madarassy Ferencz, volt a censor, a ki a triasz kérelmére egyetlen betűt sem változtatott a kézíráson.¹ Most tehát újra meg lehetett indítani a régóta tervezett kiadást, a mire főképen Kazinczy nem szűnt meg ösztönözni pesti barátait, s a mire ezek is teljes erejükkel törekedtek, főleg miután Berzsényi is szeretett volna már a sok huza-vonán átesni. Nehány hónappal az előtt volt szó róla, hogy kápolnai Paur István, fehérmegyei tiszteletbeli jegyző, annyi pénzt ad kölcsön Vitkovicsnak, a mennyi a Berzsényi és Dayka műveinek kiadására kell.² Ez az ajánlat azonban, nem tudni, mi okból, nem jutott érvényre, és Berzsényi, mikor meghallotta, hogy művei a censor kezei alól kikerültek, elhatározta, hogy Pestre siet a kiadás végett. 1812. febr. 15-ikéről ez ügyben ezeket írta Vitkovicsnak: »A márcziusi parancsolat, jégeső, házépítés, s más sok csapásai ezen esztendőnek megakadályozták pesti utamat. A tavasszal okvetetlen megyek, mihelyt a boraimat eladhatom. Nagyon leköteleznél, ha addig vala-

¹ L. Vitkovicsnak Kazinczyhoz írt 1811. decz. 24-iki levelét.

² L. Kazinczynek 1811. máj. 22-én Berzsényihez írt levelét.

mely typographussal értekezniél gyűjteménykém kiadása eránt s nékem tudtomra adnád, mennyi pénzre leszen szükségem. A nyomtatáshoz megkívántató költségekről semmi tapasztalásom, semmi ideám nem lévén, igen félek vaktában megindulni.¹ Vitkovics, Szemere és Horvát István azonban részint hivatalos, részint magán ügyeikkel levén elfoglalva s másfelől mindenkép azon törekedvén, hogy a kiadás Berzsényinek semmi költségébe se kerüljön: egyre halasztották a kiadás foganatbavételét, míg az ügyes és tevékeny Helmecczynek sikerült oly módot találnia, mely a triasz régi tervével csakugyan megegyezett. Ismeretes, hogy Helmecczy a kiadás költségeire a pesti és fejevári meg a zágrábi kath. papnövendékektől mintegy ezer² forintot gyűjtött össze, a mely összeghez az ő tanítványa, Siskovics József, még vagy száz forintot adott. Ez áldozó készséget Berzsényi elfogadta ugyan, de úgy látszik, nem teljes örömmel. »A pesti növendékek tétele nékem becsület s dicsőség — írja Kazinczynak, — de én ezen dicsőséget nehezen tudom Szemerének, Horvátnak s Vitkovicsnak megbocsátani.« A szerény, de ősi nemességére büszke Berzsényi nem könnyen tudott belenyugodni ez ajándék elvételébe, a mi úgy tetszett előtte, hogy közel jár a könyörületből tett áldozathoz. Aztán bármilyen takarékos gazda volt is: szégyelte, ha azt hitték, hogy ő ez adományra reá szorúlt. De visszautasítani nem lehetett. Lassankint azonban máskép kezdte felfogni ez adomány értékét, belátván, hogy az az irodalom érdekét s nem az ő magánszemélyét illeti. Így kérte föl Kazinczyt, hogy tegye közzé a kispapoknak ez áldozókésztségét a hírlapokban s e mellett írjon a növendékpapoknak egy köszönőlevelet, igérvén, hogy a maga részéről is meg fogja tenni ez utóbbit.

Kár, hogy nem ismerjük Berzsényinek ez alkalomra írt levelét: de az, a mit Tatay Jánosnak, a növendékpapok egyikének leveléből tudunk, elég arra, hogy Berzsényinek ez adományt illető felfogását megismerjük. Tatay levele meggyőzhette Berzsényit, hogy a hír hallására rögtön alkotott véleménye alaptalan volt. Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy a levél lényegesen hozzájárult ahhoz a felfogáshoz, a melyre egyébiránt magától is eljuthatott volna, de a mely így a szilárd meggyőződésig emelkedett.

¹ Szemeretár III. k.

² L. Kazinczynak Berzsényihez 1812. júl. 12-én írt levelét.

»A mi cselekedetünk — írja Tatay — csekély, de szíves, és egyedül a hazaszeretetnek szüleménye. Vajha tehetségünk annyira terjedne, hogy ily literatorainkhoz s felséges munkájához illendő mértékbe volna. Ha a szerencse még most ezt megtiltotta, a természet, hazájához vonzó igaz szívet adván, ezt kétszerezte.« A növendékpapok elragadtatással fogadták Berzsényi levelét, minek világos kifejezéseit olvashatjuk ugyancsak Tatay levelében: »Ha mi egy ily hazai literatornál figyelmet érdemlettünk, ki minket becses levelével váratlanul megtisztelt: tettünk eléggé meg vagyon jutalmazva.«¹

Berzsényi, hogy meghálálja az áldozókészséget; azt óhajtja, hogy a növendékpapok nevei a kiadás cím lapjára legyenek függesztve. Ez ellen azonban az adományozók tiltakoztak, valószínűleg abból az okból, a mely miatt Kazinczy sem teljesítette Berzsényi főntebbi kérelmét. »Nem ártunk-e a dolognak is, ezeknek a fiúknak is a kihirdetéssel? A nemzetiség ellenségei szemmel tartják az így buzgólkodókat, s félek, nehogy megtiszteltetésekkel nekik ártsunk.«²

Ily formán a Berzsényi műveinek kiadásán Helmecczy, Tatay és Bilkey Pap Ferencz szorgoskodtak s miután a már összegyűjtött költséghez Berzsényi is küldött száz forintot s Bécsben magát újra lefestetvén, a képet rézre metszeté, végre a munkát csakugyan sajtó alá lehetett adni. Így jelentek meg 1813. tavaszán *Berzsényi Dániel versei*. (Kiadá Helmecczy Mihály, 1813. Berzsényi arczképével s Helmecczy előszavával. 8r. Nyomtatta Trattner J.)

A kiadásból Helmecczy hét-nyolczszáz forint bevételre számított. Az adományozók nem követelték vissza a felajánlott összeget,³ s így a kiadás jövedelmét Berzsényi terve szerint »örökösen magyar könyvek kiadására« lehetett fordítani. »A könyv elkölt — írja Toldy Ferencz — s Helmecczy 1839-ben kétszáz forintot tett le, mint tiszta hasznót, »magyar könyvkiadásra« az Akadémia pénztárába.«

Berzsényi a kiadással nem volt megelégedve. Különösen rossz néven vette, hogy Helmecczy a költő híre és tudta nélkül néhány

¹ A levél 1812. máj 24-én kelt. Eredetije a m. tud. Akadémia könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 213. sz.

² L. Kazinczynek 1812 júl. 2-iki levelét.

³ L. Helmecczynek Berzsényihez 1812. nov. 28-dikán írt levelét. Akadémia U. o.

jelzőjét és sajátos szólamát megváltoztatta.¹ Berzsenyi ezt nagy botlásnak nézte, Kazinczy pedig valóságos erőszaknak, a melyhez élő költő műveinek kiadásában senkinek sincs joga. Másfelül a növendékpapokat sértette Helmecey előszava s azt hitték, hogy ezért Berzsenyi rájuk is neheztel. »Meg vagy bántva, úgy-e, kedves barátom, munkád méltatlan kiadásával? — írja Tatay 1813. júl. 18-iki levelében.² Engedj meg nekünk, mi a munkád előtt álló előbeszédben legkisebb részt sem vettünk; akarattunk s tudtunk nélkül volt, s csak a hiú fény után mászkáló Helmeceynek idétlen s szerencsétlen gondolatja volt, hogy magát kiadónak nevezhesse, holott jobb lett volna *rontónak* neveznie magát.... Mi nem akartuk tudatni balkezünkkel, a mit jobbunk tevé.... A mi változások történtek munkáidba, protestálásom ellen vannak, mert én majd a szemét is kiástam, hogy meg ne változtasson egy betűt is; de ő okosabbnak akarván látszani, maga fejtől tette.«

Annál jobban meg volt azonban lepetve a közönség s kivált az írói világ. Kisfaludy Sándor azt írta, hogy Berzsenyi ódái »elragadták őt s kiemelték melancholiája csendjéből«. ³ Kenderessi Mihály pedig Erdélyből ezeket írta Helmeceynek: »A derék Berzsenyi valóban dicső lépésekkel hatott fel a magyar koszorúsok sorába lanti dalok között s virágos ösvényeken«. ⁴ Mindenhonnan, a hol a magyarságért lelkesültek, hasonló hírek érkeztek részint Berzsenyihez, részint Helmeceyhez, részint pedig Kazinczyhoz. Szathmár és Szeged kapva kaptak az új könyvön. Győrből ugyanily eredményről tudósítja Kis János Kazinczyt. »Berzsenyi itt is mindenütt nagy kedvességet talál. Helmecey egy néhány exemplárokat küldött, már nemsokára mind egyig el fognak kelni. Mely öröm, mikor ilyen költő az ifjaknak is tetszik«. ⁵ Kazinczy szerint Sáros-Patak nem ismer Berzsenyihez fogható magyar lantost s csak itt-ott akad egy-egy finomabb ízlésű ember, a ki a Dayka szépségeit is érzi Berzsenyi mellett.

S vajjon mit mond Berzsenyi mind ezekre? Szavai ismeretesek : »Verseim mindenütt kedvességet találtak, de félek, hogy igen közön-

¹ L. e. változtatásokat Berzsenyinek Döbrenteihez írt 1814. jan. 5-iki levelében.

² Akadémia U. o.

³ L. Helmeceynek Berzsenyihez írt 1813. aug. 18-iki levelét.

⁴ Helmecey levele Berzsenyihez 1813. nov. 20-áról.

⁵ 1813. szept. 11-iki levelében. Eredetije a pannonhalmi könyvtárban.

ségesek, minthogy igen közönségesen tetszenek«. Ez ítélet épen oly jellemző Berzsenyire, a költőre, mint a magán emberre, s épen oly élénken mutatja Berzsenyinek a költészetről s annak irányáról alkotott felfogását, mint a mily világosan feltárja azt a hatást, a melyet Berzsenyi Kazinczytól s a római classicusoktól vett.

E siker könnyen érthetővé teszi, hogy a pesti írók Berzsenyi műveinek másodszeri kiadásáról is csakhamar gondolkozni kezdtek. Bilkei Pap Ferencz már a következő évben fölkérte Berzsenyit, hogy kiadott s még kiadatlan munkáit újra közzétehesse, mert a már kiadottak »eredeti épségekből a nem rokon tollnak másolásai által sokat elveszthettek«.¹ Helmeczy szintén felajánlja segítségét s közreműködését még előbb, de Berzsenyi halasztást kért, hogy kivált még kiadatlan műveit, az epistolákat, újra átnézhesse s kijavíthassa. 1815 elején újra sürgeti Helmeczy Berzsenyit, hogy a már átnézett darabokat küldje föl, mert a könyvet mindenfelé keresik Helmeczynek több levelét ismerjük ez ügyben, a melyekben semmi sincs, a mi a Berzsenyi neheztelését csak távolról is mutatná. Berzsenyi kétség kívül elhallgatta az első kiadás változtatásain támadt boszankodását s e »szép tűzű fiatal embert« már csak azért is óvakodott megsérteni, mivel Kazinczy folyvást dicsérte előtte, s mivel annyi ügyességet és mozgékonytágot akkor egyik pesti barátjában sem tapasztalt Újabb műveit tehát még 1815 vége körül ismét Helmeczynek küldé egy rövid epistola kíséretében.

»Im, gyűjteménykém vedd baráti kegygyel,
Érezze ismét gyámoló kezed,
S láttasd világgal, mint már láttatád.
Kevés virággal szerzi meg Caménám....«

Így jelent meg Berzsenyi műveinek második kiadása 1816-ban, három évre az első kiadás után. Az első kiadás Berzsenyinek 1812-ig írt műveit foglalja magában, a második ugyanezeket s az 1809-től 1815-ig írt epistolákat, tehát ugyanazon műveket, a melyek Toldy kiadásának I—III és V. könyvét s a IV-iknek mintegy felét teszik. Ha a Toldy kiadásaiban először megjelent műveket nem számítjuk, a melyeknek írása szintén ez időre esik: összesen mintegy tizenkét mű híján Berzsenyi költői pályájának egész eredménye előttünk van

¹ Berzsenyihez írt 1814. decz. 18-iki levelében.

már 1816-ban. Tehetsége inentúl már nem mutat újabb emelkedést, csak másnemű fejlődést, mely épen oly szoros összefüggésben van a magánember életkörülményeivel, mint a mily elválaszthatatlan az ódaköltő Berzsenyinek egyéniségétől.

E magánegyéniség jellemével foglalkozás közelebb visz bennünket a költő világának szemléletéhez, költészetének felfogásához, s eszméinek átértéséhez. Úgy hiszszük tehát, helyén valónak találja olvasónk, ha először Berzsenyinek, mint magánembernek jelleméről mondunk el egyet-mást.

Berzsenyit, a magánembert, ép oly kevéssé ismerték kortársai, mint életírói, mint legközelebbi barátai. Még Kazinczy mondott róla legtalálóbbs véleményyt, de már Döbrentei tökéletesen elferdítette, mondhatnók, meghamisította jellemét. S mindez nem csoda. Berzsenyit azok sem ismerték jobban, a kik többször együtt voltak vele, azoknál, a kik csak egy párszor látták az életben. Mert Berzsenyi egészen önkénytelenül oly hatást tett a vele beszélőre, a mely sehogysem volt alkalmas arra, hogy abból a fölületes gondolkozó helyes ítéletet alkothatott volna. Berzsenyi nem tartozott amaz emberek közé, a kiknek benseje az első pillanatra feltárul, s a kikkel mindjárt tisztában van az ember, mit tartson róluk. Pedig el merjük mondani, hogy Berzsenyinéél egyenesebb jellemet, őszintébb, hamisítatlanabb természetet, egyszerűbb és józanabb felfogású embert, a ki egyéniségének vele született hajlamainál fogva jobban gyűlölje a kétszínűséget, álságot és hiúságot, keresve sem igen találhatunk. Úgy szólván az ősi természet kebelén növekedvén, távol a nagyvilágias élet minden feszességétől: eredeti tehetségeit inkább önmagának kellett kifejtenie és természetes indulatait korlátoznia, mikor az ember czéljainak tudatára jutott. Olvasmányaiába is inkább a saját értelmét ültette át, mert mikor megerősödött egyénisége, csak öntapasztalatai s belátása vezették s hamar felszabadította magát az iránymutatók hatalma alól. Ön kis világába zárkózva: az élet körülményeinek s az emberek cselekvéseinek indokait mindig a maga hamisítatlan ősi természetessége szerint vizsgálta s ítélte meg, s a mit így jónak tartott, ahhoz azután makacsul ragaszkodott. Az egyszerű falusi nemes, a ki a realis élet követelményeit önmagára nézve parancsolóknak tartotta, a társadalmi közösségnek együttható föltételeiről bizonyára nem szerezhetett oly tisztá fogalmat, mint a ki folytonosan társaságban élt. De saját felindulásainak hatása és izgalmi kevés embert kerü-

tettek annyira hatalmukba, mint Berzsényit. Innen van, hogy korán elmélkedővé, gondolkozóvá fejlődik, s ez az értelmi működés egészen elfoglalja őt, annyira, hogy a fölületes vizsgáló könnyen azt hihette felőle, hogy az ő zárkózott természete, kevésszavúsága, szerény magatartása, igénytelen egyszerűsége, józan kedélye hidegséget, sőt valóságos közönyt takarnak. Gazdasága annyira elfoglalta, hogy a társaságot teljesen kerülni látszott, a mit szintén félremagyaráztak kortársai. Pedig ennek egészen egyszerű magyarázata van. Napjait a gazdaság körül töltvén, éjjel olvasmányával s a műzsával foglalkozván: nem érezte szükségét a társas összejöveteleknek, a melyekből Sopronban eléggé kivette a maga részét. Sömgvényben a Kis János és Káldy Pál társaságában szívesen elidőzött, eltréfákozott: de gyakoribb vendégük inkább csak a téli időszakban volt s ekkor is sokszor hetekig önmagába mélyedt, ha valami kedvére való olvasmányt kaphatott akár egyiktől, akár másiktól. Nem forogván a nagyvilági, vagy mondjuk csak, városi körökben: mindig némi idegenkedést mutatott, ha kevésbé ismert emberekkel került össze s meglátszott egész magatartásán, hogy nem szokott az udvarias bókokhoz s hajlongásokhoz. Nem is kereste senki barátságát, de a kit egyszer megszeretett, a -kit becsülni tanult, ahhoz szívének egész hevével s nemes ösztönével ragaszkodott.

Mikor Niklára költözött: sokáig senki sem ismerte. Kazinczynak a Dunántúl is volt egy pár jó barátja és szokása szerint, a mint megismerkedett Berzsényivel, óhajtotta volna, hogy Berzsényi is ismerje az ő régi jó barátait. Föl is kérte, hogy tiszteletét adja át Horváth Ádámnak és Sárközy Istvánnak. Berzsényi azonban azt felelte, hogy ő ezt nem teheti, mert úgy tűnnék föl, mintha ő ezeknek barátságát azon a réven óhajtaná megnyerni, hogy ő költészettel is foglalkozik. »A kérdésnek még a színétől is superstitiose irtózom« — írja Kazinczynak, a ki aztán Sárközyt ösztönzi az ismerkedésre. Ez azonban alig tud ráakadni arra a fényes tehetségű költőre, a kit Kazinczy hol Virághoz és Daykához, hol Kis Jánoshoz és Kisfaludy Sándorhoz hasonlítgat, de mindig első rangúnak emleget. »Sok kérdezősködés után tudhattam csak meg — írja Sárközy 1810. febr. 19-én kelt levelében¹ — micsoda Berzsényit értesz... Most hallom, hogy egy nem régi emigrans

¹ Eredetije a m. tud. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4r. 176. sz.

emberséges és philosophus ember lakik ott nagy csendességben, kit, mivel ki nem szokott járni, senki sem ismér úgy, mint én szeretném«. De mégis megigéri, hogy fölkeresi őt.

Ez önmagába mélyedő, önmagával foglalkozó egyéniség sem örömét, sem bánatát nem tudja megosztani másokkal. Annyira mélyen megérez minden hatást, hogy azt mintegy önmagába rejti, hogy annál több tápláléka legyen az e nélkül maga-magát emésztő lelkének. Semmi sincs benne a Kazinczy hírvágyából, de hiúságából sem. Ha Kazinczy egy-egy szép levelet kap: őt-hat párban lemásolja s küldi szét az ország minden részében lakó jó barátainak, a kiktől a maga leveleire nézve szintén hasonlót kíván. Kazinczynak általános hatása egyrészt épen ide vezethető vissza. Berzsenyi azonban nem engedelmeskedik neki e tekintetben. Hogy profanálnám én — kiált fel — a Kazinczy levelét és szíve zálogát? Tudja, hogy őt *különöskének* tartják azon a vidéken, a hol lakik. S csakugyan ő senki után sem indul, legkevésbé a mások különöztségei után. Ez agyvázaktól — írja Berzsenyi — »már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam, és soha sem a sistemák hagymája meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és míveletkörét nem a syllogismusok hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják meg az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Aristotelestől fogva láttak, vagy ezután láthatnak.«¹

A Kazinczy triasza alig várja azt az időt, hogy Berzsenyivel megismerkedhessék, de mily nagy a csodálkozása, mikor a lánglelkű ódaköltőt oly szótalanak, hidegnek, közönyösnek találja, a ki semmi iránt sem mutat érdeklődést. Kölcsey, a kivel szintén Pesten találkozik Berzsenyi 1810-ben, Kazinczytól siet felvilágosítást kérni. »Berzsenyiről — kérdi Kölcsey — mi legyen édes Urambátyám ítélete, Szemerének hú leírása után kiinstáljuk, mert az a nagy ember nekünk fejünkbe nem fér.«² Sajnos, hogy Szemerének itt említett levelére nem akadhattunk. Milyen érdekes lett volna Berzsenyi jellemrajzát épen tőle olvasni. Kazinczy válasza azonban megmaradt s az ő jellemzése nagyrészt találó. »Én őtet — írja

¹ 1809. jan. 18-án Kazinczyhoz írt levelében.

² 1810. máj. 6-iki levelében.

1810. máj. 12-éről — csak verseiből, leveleiből s a mi Szemerénk tudósításából ismerem. Versei igen-igen szerencsés poetát, levelei igen-igen nemeslelkű, nagy talentumú s tüdő embert, hazafit s barátot mutatnak. . . Régen gyanítottam s most látom mind a Szemere leveléből, mind a hozzám írt tulajdon leveléből, hogy ő egy kis Sonderling, egy kis Rousseau, s az genietől nekem nem váratlan dolog.¹ Vitkovics is úgy találja, hogy roppant nagy ellentét van az ő külső magaviselete, tartása, bánásmódja és költészete között.² Azért, mikor másodszer meglátogatta őket Berzsényi 1813-ban: a pesti írók vigyáztak minden szavára, minden lépésére. Vitkovicshoz, kit pörös aktái között talált, Helmeczyvel s kis leánykájával, Lidiával ment. Vitkovics mindenkép kereste volna kedvét, de sehogysem találta. A mint belépett hozzá: Vitkovics nyakába ugrott, megölelte s megcsókolta őt, a mit Berzsényi »igen csendes vérrel fogadott, hidegséggel viszonzott«. Marasztotta ebédre is, de Berzsényi nem maradt. Helmeczy minden ismerősükhöz el akarta vezetni: Berzsényi csak egyre szabadkozott. Elmentek aztán hozzá a fogadóba, a hol szállva volt. Berzsényi bort vitetett látogatóinak, de azok arra kérték, hogy menjen velük Virághoz. Erre is alig tudták rávenni, de a sok sürgető ünszolásnak végre mégis engedett, minek Virág fölötte örült. Mikor Virághoz belépett, mind a ketten »csak fejüket billegtették, de módi szerint nem hajlongtak«, aztán egymás vizsgálatába mélyedtek. Kevés ideig időzött itt Berzsényi s mikor elhagyta egykori vezérének vallott költője szállását, úgy találta, hogy Virágnak már a szobája mutatja, hogy a benne lakó valóságos poeta. Berzsényi innen mindenáron haza akart térni. Egyre panaszkodott, hogy lábai fájnak, kedvetlen és fáradt, de társai mindezt elhallgatták s vezették Kulcsár Istvánhoz. Ez udvariasan és »nagy hajlongásokkal« fogadta Berzsényit, de ez újra csak »fejét billentette«. Kulcsár egy csoport kérdést intézett mindjárt hozzá, de Berzsényi felére sem válaszolt. Elmentek aztán a színházba, a hol éppen *Coriolánt* játszották. Előadás után Berzsényi most már hallani sem akart arról, hogy az nap még valahová menjen, de társai a világért sem eresztették körükből. El kellett neki mennie Vitkovicshoz, a kinél éppen erre az alkalomra sok vendég gyűlt össze. Mindnyájan »hazafi tisztelettel és örömmel«

¹ Szemeretár II. kötet.

² Kazinczyhoz 1810. ápr. 6-iki levelében.

fogadták Berzsenyit, de ez, úgy látszott, mind evvel édes-keveset gondolt, mert alig hogy leülhetett, elkezdett panaszkodni, hogy neki a lába fáj, fel is van dagadva, kéri tehát Vitkovicsot, rendeljen számára egy kocsit, hadd mehessen haza, hisz ő úgy sem közibök való s nem szeretne unalmára lenni senkinek. Természetesen Vitkovics nem eresztette. a mibe nagy nehezen bele is nyugodott Berzsenyi, főkép mikor pipára gyújthatott. A vacsorából alig evett valamit. A jelenvoltak mindenkép igyekeztek belevonni őt a beszédbe, de ez nem sikerült. Sietett haza. Helmeczy el akarta kísérni szállására, de Berzsenyi kérte, hogy ne fáradjon s becsukta a kocsi ajtaját. Elindulása előtt tervet készítettek a következő napra is: de másnap Berzsenyi bucsútlánul ott hagyta őket s elutazott haza, Niklára. »Ez az oly érdemes barátunk — jegyzi meg Vitkovics a föntebbiek leírása után — igen elszokott az emberektől, és minden gyönyörűsége, a mint szavából, viseletéből kitetszik, a magánosság.« Aztán újra ismétli az előtt három évvel mondott ítéletét, hogy »az ő szép munkái és külsője között ég-föld a különbség«.¹

Világos, hogy e találkozás, mely a költőt kizavarta mintegy csöndes falusi magányából, épen nem volt alkalmas arra, hogy róla, mint emberről, a valónak megfelelő képet nyerhettek volna barátai és ismerősei. Ide járult még alacsony, de köpczös termete, mely már ifjú korában nagy hajlamot mutatott az elhízásra, ez időben pedig — 1814. körül — egészen elhízott volt; igénytelen arczán a kihűlt szenvedélyek a melancholiának néhány halvány vonását hagyták, de nem feltűnőeket; dús fekete haja, szakála és bajusza a természet ősi erejét mutatták. Maga az egész ember úgy tűnik föl előttünk, mint a ki fájának minden nagy tulajdonságait egyesítvén magában a testi és lelki erőt illetőleg, e tulajdonságokat még fokozta, fejlesztette, de súlya alatt, mely épen az indulatok csodálatos harcától lett elviselhetetlenné, utoljára is össze kellett roskadnia az embernek és költőnek egyaránt. Berzsenyinek nemcsak viselete, de egész alakja sajátyszerűleg hatott azokra, a kik költeményeiből akarták az ember képét megalkotni. Így járt épen Prónay Sándor, mikor az említett ünnepélyes alkalommal elébe vezette egy cancellista Berzsenyit. »Én sovány, hosszas képű s magas

¹ L. e rendkívül érdekes, 1813. jun. 29-én kelt levelet eredetiben a m. tud. Akad. könyvt. M. Irod. Lev. 4-r. 226. sz. Kiadta Szvorényi a *Nemzeti könyvtárban* Vitkovics egyéb leveleivel együtt.

termetűeknek képzeltem eddig a poétákat s csodálkoztam Berzsenyin« — beszélte Prónay Szemerének.¹ Öltözködni azonban csinosan szeretett, elég drága magyar ruhákban járt, főleg ha mint táblabíró a megyei gyűlésen megjelent, a mi különben nagyon kevésszer történhetett. Később s talán otthon előbb is — pantallonban, kvekker forma kabátban és czilinderben járt. Ruhája s feleségeé is sokszor volt viselt, mert ilyenekre költeni épen nem szeretett. A mily díszes ruhát viselt azonban kivált ifjabb éveiben, épen oly egyszerű, mondhatnók szegényes házban lakott Sömgyénben is, Niklán is. Ha hitelt adhatunk a már többször idéztük Noszlopynak: háza még nem is zsúppal, csak ráhányt szalmával volt fődve, úgy hogy az eső gyakorta beszivárgott rajta. Ez azonban, úgy hisszük, csak akkor télen maradt így, később náddal volt fődve háza. A ház még most is úgy áll, mint a hogy Berzsenyi megépítette, csak a nádfödél helyett van cserép. Végén ott áll még a tizenhárom óriási jegenyefa, a melyek alatt a költő annyiszor elmélázott s a melyek Festetics gróf ajándékai. Ott van még a nagyterjedelmű szép gyümölcsöskert is, és benne a sok alma-, füge-, mogyoró- és somfa. A Berzsenyi-ház a falu szélén van, mintha még itt is távol akart volna lenni a költő az emberektől.

A mily egyszerű házban lakott: épen oly egyszerűen is élt családjával együtt.² Jóllehet, mint maga írja, hét-nyolczszáz akó bora termett a gombai hegyen: bort nem ivott. Vérmes temperamentuma nem is bírta volna meg a boritalt. Lakószobájában a díván végén ott volt a vizeskorsó. Ha azonban vendége volt: örömet vitetett legjobb boraiból és szívesen kínálta vendégeit. Mikor az ifjú Wesselényi Döbrenteivel együtt meglátogatta: szinte túlradó szívességgel fogadta őket, de öröme inkább mély s benső volt; külsőleg csak a maga egyszerűségében s nyíltságában nyilatkozott. Hetven-nyolczvan darabból álló ménese volt: hanem azért sohasem járt jó lovon.³ Takarékos és szigorú gazda volt, de azért

¹ L. Szemerének 1814. jan. 17-iki levelét. Szemeretár. IV. köt.

² Kedvencz ételei közé tartozott a csiga. Tavasszal sok csigát szedett össze, kertjébe hordatta s egy kis nádkunyhót csináltatott számukra, és hogy el ne mászkáljanak, csigapásztort fogadott melléjük.

³ Innen keltezhetett az az anecdotá, hogy egyszer Festetics gróf, a kihez Berzsenyi betért, megszólván a magas szárnyalású költőt, hogy oly rossz lovakon jár, kicseréltette lovait, a min Berzsenyi nem győzött csodálkozni, hogy visszamenőben mily sebesen haladt, holott odamenet alig bírtak czammogni. Noszlopy id. műve.

cselédsege nagyon szerette s ha a »Dani uraság«-ról beszélt, sohasem feledte el neve mellé tenni, hogy: Isten áldja meg. Bár nemesi előjogaihoz híven ragaszkodott: a szegény jobbágyokkal is humanusan bánt. Érzékeny szíve megesett a szegények nehéz munkáján s a hol lehetett, szívesen segített rajtuk. Későbbi korában, mikor egyszer Pesten járt: egy szemüveget áruló szegény gyerkőcczel találkozott, a kitől csupán könyörületből megvásárolt egyet, noha arra szüksége nem volt.¹ »Ő testestül-lelkestül mezei gazdának mutatta úgy szavában, mint viseletében magát — írja Fáy — s külsejéről senki sem sejtette a ritka tehetség ízlését s műveltségét.« Nagy tajtpipával és sallangos dohányzacskóval járt földjein s kertjében és sokszor leheverészve a lombos fák alá, órákig elmerengett gondolatain. Így történt meg az, hogy egy alkalommal, épen méhrajzás idején, mélyen elgondolkozva üldögélt az árnyékban s csak akkor ocsúdott fel merengéseiből, mikor czilinderje nehezedni kezdett.² Mélázó kedvéről még most is sokat tudnak Nikla tájékán beszélni. Mert az ottani lakosságnak is mindig úgy tűnt fel a költő, mint valami nagy különöz, vagy a minek magát nevezte, remete. Egyszerű életmód s mennél több mozgás: ez volt az ő életelve, a melyre őt heves természete önkénytelenül vezette. Ezért adta azt a tanácsot Kazinczynak, a ki betegségéről panaszkodott neki, hogy tanulja ki, miben sértette meg a »szent természetet« s engesztelje ki azt. »A gazdagoknak — írja — többnyire a dús asztal és a heverés a veszedelmők. Ezek a természeti erők harmoniáját megbontják: némely erők igen munkálódtnak, némelyek ellenben igen is kevésbé gyakoroltatnak. E szerint az ő munkájokban egyarányúság nem lévén, a nedveket rosszul elegyítik, melyek, ha egyszer a kívántató rendes vegyülést elvesztik, megromlanak.«³ Ő is sokszor szenvedett gyomorfájásban, de a »dieta és mozgás« meggyógyították. Ezek voltak az ő legjobb orvosságai. Az orvostól irtózott, részint mert nem volt bizalma benne, részint mert nem volt kedve megszokott életrendjén változtatni.

Mint az élésmódban: a gazdaságban is megvoltak szigorú elvei, a melyekre öntapasztalatai útján jutott. A hogy ő gazdaságát vezette: azt mai napság divatos szóval úgy mondanák, hogy:

¹ Fáy András: Irodalmi tarlóvirágok. Szikszói Enyhlapok. 1853. 80—81. l.

² Noszlópy id. műve.

³ 1810. szept. 1-én írt levelében.

experimentált. Mint minden oly ember, a ki önmaga szeret a legtöbb igazságról meggyőződni, már t. i. a melyek értelmét néha-néha foglalkoztatják, a ki kevésbé bízik másokban, mert mintegy élet-szüksége parancsolja értelmének ily irányú működését: Berzsényi is mindent előlről kezdett, mindent előlről tanult, a mindennapi életben úgy, mint a költészetben. Azt tartotta, hogy a jó pap is holtig tanul. Azért mindent megpróbált a gazdálkodásban. Szerzett nemes fajtájú juhokat, de rajtok vesztett. Így vesztett egy másik próbáján is. T. i. az 1812-ik évben, hogy jobb bora legyen: november végén szüretelt. Borai a kádakban maradtak s ott egy része meg is fagyott a hamar beálló hidegtől.¹

A gyakorlati élet iránt való erős érzéke irányozta gondolkozását a családi életben, gyermekei nevelésében, sőt szellemi munkásságában is. Az ily önmagába mélyedő természet, a mely nem veszti el vele született őszinteségét s bizonyos naivságát, folyvást megmarad abban a körben, a melyben életpályáját kezdte, sőt kerülve-kerüli a külhatásoknak azt a nemét, mely eredeti valóját megváltoztatná, semmire sem alkalmatlanabb, mint arra, hogy maga-magát megoszsa. Az egy irányban haladó tevékenység mintegy leköti az értelmet, a mely más munkára ha vállalkozik is, ritkán ér sikert. Berzsényi képtelen lett volna például arra a szerepre, mint a melyet Kazinczy játszott. Az élet gondjai mélyen, egészen elfoglalták. Csak ünnepélyes óráit áldozhatta a költészetnek. Vagyonát úgy tekintette, mint a mely csak kezére van bízva, s nem sajátja, a melyet kénye-kedve szerint fordíthat erre vagy arra. Kiemelkedni e körből sem kedve nem volt, sem tehetsége. Hú sáfára akart lenni a reabízottaknak és sohasem akart más lenni, mint egyszerű, önálló falusi-gazda, a ki vagyonát önerejével rendezi és kamatoztatja, s a k nem szorúl másokra, ha egy-egy tervét valósítani akarja. A könnyen ítélők »maganak élő« embernek tarthatták Berzsényit: de a mélyebben vizsgálónak tudnia kellett, hogy az ő szigorú lelkiismeretessége, igénytelen egyszerűsége, hajlamainak s tehetségeinek egynemű iránya, eredeti, hamisítatlan világnézete oly kulcsot adnak jelleméhez, a melylyel az ő különcségeinek titkai földeríthetők. »Engem sem a sors, sem a múzsa úgy föl nem emelt, mint téged — írja Kazinczynak 1810. jún. 23-áról. Sok napjaim vagynak nékem, melyek engem tőled s magamtól elszakasztanak, melyektől csak úgy kell

¹ 1812. decz. 20-iki levelében.

lopnom azon szebb órákat, melyekben magamat néked és a műzsáknak adhatom. Én poétának sem elég gazdag, sem elég szegény nem vagyok».

Ez önvallomás, mely mindennél hívebben jellemzi világnézetét, épen oly igaz, épen oly őszinte, mint a milyen élénk világot vet a korra. Berzsenyi úgy hitte: neki magának van anyyija, a melyből ő tisztességesen megélhet, de anyyija nincs, hogy abból a közre is áldozhasson. A mit a sorstól mintegy ajándékban nyert: annak megtartása, sőt gyarapítása főfeladata. A mit ezen kívül tehet: csak nemes élvezet, a lélek szebb ösztöneinek kielégítése. S a mint ez az ösztön fejlődik benne: abban az arányban vegyül az irodalmi munkásságba, de sohasem tud s nem is akar úgy nevezett hivatásos (ex professo) író lenni. De különben némi megerőtetésébe is kerül neki az írói foglalkozás. Gondolatait nehezen tudja összeszedni, az üres fecsegést pedig gyűlöli. Még a levélírás is sok fáradságot okoz neki. Kazinczy panaszkodik, hogy minden barátja között Berzsenyi a legrestebb levelező, a mit ő maga is érez. De nem kívánja másoktól sem, hogy neki gyakran írjanak, mert azt hiszi, hogy ezt nem az író lelki hangulata, hanem csak a hideg udvariasság sugallja. Egyedül a Kazinczy leveleit óhajtja gyakoriaknak s hosszaknak, a melyekből mindig tanul valamit.

De ha ő úgy hiszi, hogy életkörének határai megmásíthatatlanok, másokat, a kiknek működése sikerrel biztat, annál szívesebben buzdít a közért való működésre. Mikor pesti útjában meghallja, hogy a triasz valami folyóiratot tervez: mindjárt első levelében emlékezteti Szemerét s társait arra, a mire »hivatva vannak«.¹ Ebben a levelében védekezik egyszersmind az ellen az udvariátlan-ság ellen, hogy elmenetele után csak három hónapra írhat. »De — úgy mond — megengedtek ti nekem, mivel tudjátok, hogy az ily mezei embert, mint én, a filemilének csattogásai és a pacsirtának tavaszi trillái nem költői andalodásba, hanem földi gondokba és bajokba merítik.« Berzsenyi belenyugszik sorsába s ha néha-néha el is panaszkodik terhes gondjairól: azt sohasem feleli, hogy az emberiség különféle működésre van teremtve, s a ki a saját körét betölti, megfelelt hivatásának. A pesti írókat úgy nézte, mint a kik kizárólag az írói foglalkozásra születtek, s nagy jót tettek ő vele, hogy körükbe fogadták. A teremtés céljainak, az emberiség ren-

¹ M. N. Múzeum könyvtára: Qu. H. 1286. Kazinczy Gábor másolata.

deltetésének e felfogása, a mely a megmásíthatatlan végzések parancsát nyugodtan teljesíteni tanít: Berzsenyiben először nem mint emberben fejlődött ki. Tudva van, hogy az ifjú költő leggyakoribb eszméi közé sorozta a Gondviselés különféle rendeltetésében való megnyugvást, s a világtörténelem nagy eseményeiben sem akart látni valami különöst, azt mondván, hogy »így volt, így marad a világ«. A költőnek azonban e kölcsönzött nézete lassankint átöröklődött az emberre is, a ki mint saját lelki hangulatával foglalkozó egyéniség, megszokván a külhatások keltette vágyak hatalmát elnyomni: amúgy is közeljárt ahhoz a meggyőződéshez, hogy a józan ész sugallta iránytól annál kevésbbé szabad eltérnünk, mert ez meg is boszúlja magát, s másfelől erkölcsi gonoszság is. Berzsenynek, a ki — mint láttuk — az öntapasztalataiból levont igazságok vezérletére bízta magát, a melyekhez hosszú s néha keserves fáradság után jutott, a ki ez igazságokat az észszerűség mind ama követelményeivel felruházottaknak hitte, a melyek az őt körülövező világegyetemből előtte feltűntek, a ki az észszerűség parancsát nemcsak azért teljesítette, mert ezt a legfőbb hatalomnak ismerte el önmaga fölött, hanem kivált azért, mert az erkölcsi jóságot is ebben találta föl — mintegy természeténél fogva kellett már hajlania a stoicismus felé, a melynek apja is híve volt. Berzsenyi nemcsak mint író, de mint ember is érezte s hirdette, hogy a lélek egyensúlya és nyugalma az észnek megfelelő életmódban nyilvánúlnak, s ezekben áll a boldogság is. Ellenben »az embereknek gonoszsága nem egyéb, mint gyarlóság, bolondság«. Ezt írja 1814. jún. 18-káról Kazinczynak, a ki ez időben nagyon el van keseredve, a mi különben nála ritkaság. Berzsenyi is harczolt érdekeiért, mert az embereket ellenségeinek tekintette; hanem lassankint belátta, hogy minden rossz az oktalanságnak következménye. »Miólta ezt látom — írja — s az embereket ezen szempontból nézem, békés vagyok magammal s az emberekkel s nyugodalmam tökéletes«. Aztán kéri s egyszersmind vigasztalja Kazinczyt: »Szállj le, barátom, ideálid tündérvilágából, s térj be barátodnak *Zeno palástjával* fedett békés sátorába, s ne szűnj meg véle bölcselkedni s nem szűnsz meg vele szeretni s boldog lenni«.

Dr. Váczy János.

